

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Філософський факультет
Кафедра теоретичної і практичної філософії**

**УТОПІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ ПРО ВЛАДУ
19TH CENTURY UTOPIAN CONCEPTIONS OF POWER**

Кваліфікаційна робота з напрямку підготовки
033 – Філософія
на здобуття освітнього рівня бакалавра філософії

Студент-виконавець:

Гусев Сергій Олександрович

IV курс, денна форма навчання

Науковий керівник:

Бойченко Михайло Іванович
доктор філософських наук, професор

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Київ-2023

Зміст

Вступ	3
1. Історичні передумови виникнення утопізму	7
2. Політичне та влада у Гобса та Шміта.....	20
3. Спільні риси утопічних теорій.....	22
4. Клод Анрі Сен-Симон як теоретик промислового управління.....	29
5. Комунітарні теорії Роберта Овена та Шарля Фурье	39
6. Поява та регресія влади в Етьєна Кабе	47
Висновки	49
Список використаної літератури	53

Вступ

Соціалізм був однією з суспільних філософій, які виникли в Європі внаслідок Французької революції. Як будь-який інший період, сповнений політичних та економічних змін, Французька революція та правління Наполеона викликали жваву реакцію. Незалежно від того, чи підтримувала та чи інша сторона ті зміни, до яких призвели ці події, вся Європа була втягнутою у їхню дискусію. Всюди виникали спроби висунути цілісну теорію, яка була би здатна пояснити все, що відбулось між 1789 та 1815 роками. Люди намагались визначити, які з рішень, зроблених тоді, були корисними, а які – шкідливими, та уявити курс дій, який би повною мірою скористався спадком, який залишили діячі революційної епохи.

Теорія соціалізму належала до цих спроб пояснити сучасність. Їхній аналіз спирався на класовий склад суспільства та його економічну складову. Але до цих двох пунктів могли додаватись ідеї майже будь-якого виду. Усі представники цього руху поділяють центральні припущення робітничої емансипації та центральності економіки, але їхні відмінності настільки істотні, що всередині «соціального руху» нерідко приводили до заклятих суперечок та взаємних зречень. «Утопічний соціалізм» позначає соціалістичну теорію, що передувала виникненню «наукового соціалізму» другої половини XIX століття. Сен-Симон, Фур'є, Кабе та Овен є найважливішими представниками утопічного соціалізму. Сен-Симон, Фур'є, та Овен створили впливові школи, які продовжували працю своїх засновників після їхньої смерті. Маркс і Енгельс називають цих трьох у своєму первісному визначенні утопічного соціалізму [див. 2, ч. 1], і тому це дослідження буде обмежене їхніми працями, а також дещо особливою працею Етьєна Кабе. Теорія останнього відрізняється від попередніх своїм уявленням про суспільне перетворення, однак, як виявиться, її висновки також невдалі.

Усіх утопістів об'єднує мета створити проєкт справедливого суспільства, у якому б існувала згода між соціальними класами, і зробити це поступово на основі строго наукового врядування.

Всі четверо протиставляють свої теорії панівній формі виробництва – капіталізму, та наполягають на необхідності реорганізації на підставах суспільного інтересу, запереченні індивідуалізму в економіці та повсякденному житті та оптимізації виробництва. Жодна з їхніх шкіл, попри більшу або меншу суспільну підтримку, не набула тривалого впливу. Із часом всі вони були змушені поступитися дорогою науковому соціалізму. Їх прикрий провал, на думку автора, був спричинений їхньою нездатністю узгодити свої плани перебудови суспільства з тими принципами, на які це суспільство спиралось. Передусім їхня невдача завдячує їхньому невиразному уявленню про політичну владу. Погляд на європейську політичну ситуацію в ті десятиліття, які передували виникненню утопічного соціалізму, дозволить зрозуміти політичні пріоритети попередників соціалізму, які були визначальними і для самого утопічного соціалізму. Під час Французької революції відбулась докорінна переоцінка політично вагомих понять, які виникли у дореволюційний, феодальний період. Проблеми, які намагались розв'язати утопісти, почали формулюватись ще у три останні декади XVIII століття. Серед них були політична репрезентація, спільний інтерес, злагода між усіма прошарками населення тощо.

Поточне дослідження має на меті визначити логіку утопічного мислення про владу на прикладах Сен-Симона, Овена, Фур'є та Кабе. Попередній розгляд дореволюційних та революційних подій, що виникали у Франції XVIII-XIX століть, та їхніх наслідків для політичної та економічної думки, дозволить вказати на місце утопізму в суспільстві того часу та пояснити, чому утопістські ідеї в решті решт зазнали невдачі. Він виявить коріння утопічної концепції влади

ще в проєкті ліберальної монархії XVIII століття, запропонованої Тюрго, яка показово зазнала поразки перед революційним республіканством.

Серед істориків соціалізму Франк Мануель був одним із тих, хто торкнувся проблеми влади у зв'язку з цим філософським рухом. Він відвів одну з глав книги «Утопічна думка у західному світі», написаної у співавторстві з його дружиною Фрітці Мануель, зокрема сен-симонівському погляду на владу та суспільне управління [8, р. 604-608]. Їхня робота є корисною, оскільки вона змушує звернути увагу на цю проблему в утопізмі загалом. Проте вони роблять це строго як історики, не досліджуючи значення владних відносин в цілому та не вказуючи, у чому полягала проблемність утопічної концепції влади. У цьому дослідженні автор прагне виявити причини незадовільності цієї концепції з огляду на її місце в історії, а також в утопічному ході думок загалом.

Карл Маркс та Фрідріх Енгельс вперше вказали на прогалину в утопічному «методі» загалом. Зокрема, висновок Енгельса про відсутність «дійсної основи» [2, р. 27] утопічного мислення, його всезагальний і тому невизначений характер, який забуває про реальні відносини, що існують у суспільстві, є надзвичайно цінним для нас.

Це дослідження погоджується з висновком Енгельса, але йде іншим шляхом, зосереджуючись не на власнісних стосунках, а на реальності існуючих політичних стосунків, якими просто нехтують утопічні соціалісти. І утопісти, і наукові соціалісти наприклад Маркса та Енгельса, говорять про економічне ядро, що знаходиться всередині будь-якого суспільного ладу. Однак тоді як науковий соціалізм розвиває позитивну політичну теорію, утопізм свідомо відвертається від політики. Попри його економічну опозицію капіталізму, він не може протиставити себе панівному способу мислення у *політичному* сенсі.

Це дослідження іде дескриптивним шляхом. Тому його висновки є спробою засвоїти урок історії, показавши на конкретних прикладах тенденцію

мислення, яка не прив'язана строго до утопічного соціалізму або його часу, але яка найбільш показово проявляється у працях Сен-Симона, Фур'є, Овена та Кабе. Такою тенденцією є відмова утопістів від політичного мислення, спричинена їхнім абстрактним підходом до практичної проблеми суспільної організації, на користь безсилового раціоналізму.

У зв'язку з проблематикою дослідження корисно буде вдатись до розгляду теорій Томаса Гобса та Карла Шміта, які розвинули важливі та впливові теорії політичного, суверенітету, і, що найважливіше для нас, влади. Їхні теорії дозволяють виявити контраст між строго політичним мисленням теоретиків суверенітету та аполітичним мисленням утопістів. Гобс та Шміт є одними з найбільш прямолінійних та тверезих теоретиків влади. Але попри всю їхню теоретичну майстерність їхні ідеї застосовані у цьому дослідженні для демонстрації політичного мислення, припущення якого за необхідністю були властивими можновладцям в усі історичні періоди. Гобс та Шміт говорять про владу всередині суспільства як конкретної одиниці, у якій суверенітет гарантує постійне продовження життя підлеглих ціною певних дисциплінарних мір. Їхні ідеї описують життя в дійсно існуючих суспільствах та описують ті речі, які єдино здатні приводити в рух та підтримувати роботу суспільного механізму. Таке мислення повністю протилежне утопізму з властивою йому науковою абстрактністю.

Це дослідження має три основні групи джерел. По-перше, тут застосовуються праці, що мають справу з історією XVIII-XIX століть – «Революційна Франція» Франсуа Фюре та «Утопічна думка в західному світі» Франка та Фрітці Мануель. По-друге, обговорюються політичні теорії Томаса Гобса та Карла Шміта, спираючись на «Про громадянина» та «Левіафан» і «Політичну теологію» та «Поняття політичного», відповідно. По-третє, ідеї

самих утопістів наводяться з посиланнями на їхні власні праці, а також «Утопічну думку в західному світі».

Таким чином, це дослідження бере за об'єкт утопічний соціалізм – визначений етап у розвитку соціалізму, і, більш широко, суспільної думки XIX століття – на прикладі робіт чотирьох його найбільш показових представників. Цей інтелектуальний напрям спирався на очікування втілити свої суспільні проекти у дійсності, але зазнав невдачі через відірваність своєї теорії від суспільної реальності свого часу. Тому предметом цього дослідження є ряд міркувань утопістів, що стосуються суспільної організації. Ці міркування дозволяють виявити спільну тенденцію утопічних соціалістів до відкидання політичного порядку на користь наукового індустріального управління. Така тенденція покоїться на їхньому невиразному уявленні про владу в суспільстві, і саме цей момент одержує різностороннього аналізу у дослідженні, що слідує нижче. Автор цього дослідження сподівається посприяти історичному розумінню утопічного соціалізму, вперше концептуально прояснивши проблематичність політичного аспекту утопізму, застосовуючи для цього теорії про суверенітет Гобса та Шміта.

1. Історичні передумови виникнення утопізму

Франція не була єдиною державою, чия історія виявилась вирішальною для виникнення нових суспільних рухів, але вона була найбільш важливою. Уся європейська історія цього періоду складається зі спроб відповісти на виклик, який кинула Революція. Громадянські війни у Великій Британії у XVII столітті випередили знищення абсолютизму у Франції, однак члени британської публіки спостерігали Революцію як представники конституційної монархії. Для представників британської влади республіканські ідеї французьких просвітників були так само чужими, як абсолютна монархія. Вони інакше розуміли ідеї свободи, рівності, та братерства, які були центральними вимогами Революції ще з самого початку. Оточуючі держави ще сильніше противились революційним змінам. Тому Франція у цей проміжок часу знаходилась у складних стосунках фактично з усією Європою.

Соціалізм виник як відповідь на проблеми, які виявила або створила Французька революція. Натхнені британськими економічними та французькими політичними ідеями, праці соціалістів сповнені міркувань про цей період, і тому необхідно визначити основні зміни Революції, які є актуальними для дослідження соціалізму. Економічні та соціальні реформи, натхненні просвітницькими ідеями, почались ще за правління Людовика XIV. Починаючи з цього періоду Франція прямувала до нової форми державності, яка не брала до уваги походження тих, хто приєднувався до правлячого класу. Така політика призвела до посилення впливу ентандантів в економіці та місцевому управлінні. Вона почалась із продажу посад і завершилося реформою судової системи канцлера Мопу, яка призвела до ситуації, коли всі судді (традиційно, група, чия професія передавалася по батьківській лінії) були найняті як оплачувані державні службовці. Традиційна аристократія була поставлена в протиріччя з новоствореною, комерційною аристократією. Старі доктрини про призначення

суспільних класів втрачали силу через відсутність національної єдності, яка зникала через суперечки всередині аристократії, і у парижських колах громадська думка набувала все сильнішого впливу. Дух старого режиму пережив революцію, але вже в десятиліття перед нею він вичерпувався. Його інституції критикували відвідувачі парижських салонів. Прихильники Мопу були проти влади парламентів, і боротьба між цими двома фракціями лише зростала під час правління Людовика XVI. Зрештою, за часів Людовика XV Тюрго та Дюпон уявляли майбутнє, у якому ентанданти будуть замінені радами власників майна, щоб зробити оподаткування та управління економікою більш ефективними. Його план реформ так і не був реалізований.

Тим не менш, правління Людовика XIV привело в рух перетворення французької аристократії зі спадкової на власницьку, тоді як перший міністр Людовика XVI Тюрго перший висунув проєкт, у межах якого король Франції більше не знаходився понад законом у стосунку права власності. Теорія священного права, у якій монарх є джерелом всього світського права та не може бути його суб'єктом, поступово піддавалась критиці як нераціональна. З XVI по XVIII століття «священне право» залишалось впливовим завдяки авторитету католицької церкви. Але такі світські автори, як Томас Гобс, також наділяли суверена екстралегальним статусом. На відміну від протестантських держав, у яких правителі були суб'єктами права, у Франції теорія священного права мала найбільшу силу між XVII та XVIII століттями, але мала захисників навіть протягом усього XIX століття. Але навіть Людовик XIV, який у силу свого титулу та щедрого патронату став майже буквально був культовою особою для сучасних йому куртє, не був здатним передбачити та зупинити знецінення дворянства та перетворення Франції на, як її називає історик Франсуа Фюре, «фінансову державу». Посада ентанданта, спеціально освіченого бюрократа, чийм обов'язком був нагляд за оподаткуванням та статистичне спостереження на

місцевому рівні, ставала все більш впливовою. Фюре пише стосовно прогресивної ролі ентандантів епохи Людовика XIV:

Відтепер ентандант насправді керував, набуваючи більших повноважень за представників традиційної влади та будучи причетним до всіх питань. Він був у центрі величезних зусиль щодо реформування знань та адміністративної реформи, займаючись економічними та демографічними дослідженнями, роблячи свої дії раціональними за допомогою першої в історії Франції суспільної статистики національного масштабу. Він відібрав у духовенства і дворянства майже всі їхні функції місцевого нагляду. Навіть елементарна освіта, що здавна була полем дії лише Церкви, все більше потрапляла під його руку і погрожувала піти шляхом, що непокоїв багатьох філософів. Вони були стурбовані думкою про те, що сільська праця буде покинута цими майбутніми освіченими французами. Монархічна держава у вісімнадцятому столітті не була реакційною та не знаходилась у кайданах власних інтересів, а була одним із головних агентів змін і прогресу – постійним фундаментом для «просвітлених» реформ. [4, р. 10]

Коли Тюрго, який між 1761 та 1774 займав посаду ентанданта у генералітеті Лімож, став першим міністром, він ще більш радикально взявся за адміністративну реформу. Поділяючи просвітницькі ідеї, він бажав поєднати монархічний лад із політичним представництвом. Згідно з Тюрго, король мусить представляти інтереси власників майна. Завдяки цьому, впроваджуючи ліберальну економічну політику, французька економіка здатна була стати на шлях раціональності. Тоді як традиційна абсолютна монархія підпорядковується

релігійному закону, тепер стримуючим фактором мусили стати раціональні принципи. Організація власників у місцеві спільки дозволило б забезпечити представництво у політичній площині. Так само як і у попередніх випадках, правлячий клас ставав все менш зосередженим на шляхетному походженні та все більш пов'язувався з фінансовим забезпеченням. Це посилювало напругу, яка існувала між старою та новою аристократією. Оскільки він робив такий сильний акцент на середньому класі, ідеї Тюрго прихильно сприйняли філософи, але не дворянство, знатні люди, або бідні верстви населення. Криза цін на зерно, яка сталася частково через хвилю спекуляцій, спричинену ліберальними реформами Тюрго, а також «війна за борошно» у травні 1775 року були засуджені парламентами. Між ідеями економічного контролю і вільної торгівлі відбувалось запекле протистояння. З одного його боку стояли дворянство та загальне населення, з іншого – ліберально налаштовані філософи. Робітники та селяни також не були задоволені новими змінами. Вимоги капіталу підпорядковували собі законодавство. Трудове право, яке гарантувало святкові дні та захист праці, зазнало нападу. Такий захист тепер розглядався як пережиток феодального ладу. Подальші непопулярні реформи Тюрго поставили під загрозу його кар'єру. Тюрго був звільнений у 1776 році Людовіком XVI, на самому початку правління короля. Фюре дає резюме значущості реформ Тюрго:

Найбільш оригінальний аспект цього проекту утворює суспільне представництво та управління з володінням майном. Раціональна монархія Тюрго також була монархією спільного для короля та усіх власників майна володінням. Над точним діагнозом кризи між державою та суспільством, яке било посмертний дзвін старого режиму, у цій концепції знаходиться дуже сучасний хід думки: питання

полягало у захисті інтересів суспільства, а не, як у Русо, наприклад, політичної волі тих, хто був залучений. [4, р. 23]

Дворянство чинило опір реформам Тюрго головним чином у питанні єдиного пропорційного податку. Це позбавило би панівні верстви населення їхніх економічних привілеїв, оскільки вони були б змушені, без виключення, платити податок, пропорційний доходу. До платників податків належала б і церква. Протягом правління Людовика XVI аристократичні привілеї, якими було наділене спадкове дворянство та представники церкви, утримувались на дуже ненадійному ґрунті. Але аж до 1789 року духовенство було звільнене від податків, незважаючи на те, що воно було власником величезної власності. Економічна політика Людовика XV була більш консервативною та вагалась між успіхом та невдачею. Одним із її найбільш важливих результатів було обернути проти короля публічну думку, оскільки економічні реформи Жозефа Тере були негативно сприйняті буржуазією, залученною до фінансових спекуляцій, та рантьє.

На додачу до того, що Людовик XVI був нездатними публічно встановити себе як ініціативного правителя, внутрішні протистояння відбилися на авторитеті монарха. Він був нездатний дотримати баланс між старими та новими аристократами, між *laissez-faire* лібералами та консерваторами, що виступали за економічне регулювання. Тому він навлік незадоволення усіх. З ім'ям короля все сильніше пов'язувався термін «тиранія», а парижські вільнодумці поширювали чутки про версальський двір. Традиційна аристократія втратила будь-яку претензію на винятковість, тому що походження, яке раніше було предметом пошани як таке, було зведене до законного статусу. На його зміну прийшла власність. Вона стала головним фактором суспільного впливу, і власники майна були готові будь-яким чином захищати те, що їм належало.

Їхній новий авторитет був тим більше застрахованим, оскільки держава як така перенесла наголос зі спадкових привілеїв на фінансові. Це означало для старого дворянства втрату їхніх монополій, оскільки аристократія середнього класу отримувала все більший контроль над виробництвом. Минулі уявлення про аристократію просто застаріли. До 1787 року стани та парламенти об'єдналися проти ослабленої держави та абсолютизму в ім'я «свободи». У той самий рік король був змушений публічно викрити обсяг державного боргу. Водночас несприятливі погодні умови призводили до заворушень серед селян. Криза цін у поєднанні зі зростаючим безробіттям привели до поширених спалахів насилля.

Нове, демократизоване уявлення свободи було одних із найбільш виразних передвість скасування феодалізму у Франції. «Свободи» у своєму традиційному значенні були лише привілеями, які надавались королем. Вони могли бути отримані вільно або придбані за гроші. Чим ближче до останньої декади XVIII століття, тим сильніше третій стан чинив опір такому розумінню свободи. Буржуазія, яка присвоїла собі звання провідного революційного діяча, вимагала рівних прав з аристократією. З часом остання почала сприйматись як клас «ледарів», оскільки вона задарма була наділена особливими перевагами. Вона не працювала, тобто не виробляла цінності, але проживала життя у розкоші за рахунок третього стану. Абе Сьейєс, один із ініціаторів Французької революції, проголосив: «третій стан – це *все*» [4, р. 50]. У цьому він заперечує одночасно належність аристократії до політичного тіла та аристократичну свободу як компонент політичного життя, що є руйнівним. Мислення буржуазії напередодні Революції було настільки ворожим до аристократії, що фактично виключало її зі складу держави.

«Свободи» стали остаточно асоціюватись із паразитизмом, тоді як *свобода* разом із рівністю стала основною метою. Свобода класу власників була передусім економічною. Її досягнення було можливим завдяки політиці

державної нейтральності в економічних питаннях. Регулювання мусило бути якнайбільш обмеженим, і роль держави в економіці мусить зводитись до гарантії дотримання контрактів та дотримання рівних умов для всіх економічних діячів. Новий лад мусив докорінно порвати з дореволюційною, деспотичною епохою. Французька революція була налаштована проти видимого деспотизму старого режиму.

Абе Сьейєс продовжував розвивати теорію політичного представництва. Ліберальний акцент на приватному економічному інтересі та революційний спротив аристократії поєднались у теорії національного представництва, згідно з якою представницький законодавчий орган, який складався з обраних громадян та брав до уваги їхню професійну спеціалізацію, був спроможний захищати інтерес нації загалом, тобто захищати загальний інтерес. Національне представництво означає, що аристократія, тобто та частина населення, яка не належить до складу нації, не отримує представництва.

Сьейєс застосовує слова «народ» та «громадяни» у стосунку до широкого населення Франції, заперечуючи монархічний поділ на суверена та його суб'єктів. Кожна вільна людина, яка за власною згодою підкорюється спільному закону та працює на користь спільного блага, є громадянином. Закон для нього є центральною умовою суспільного порядку, і він наполягає на необхідності правильного законодавства для утворення нації з сукупності відокремлених осіб. Істинний закон дається нації її обраними представниками. Легітимність такого закону гарантується саме згодою індивідів з рішеннями своїх представників. Сьейєс називає таку згоду «представницьким мандатом». Його памфлети, які були вирішальними на ранніх етапах Революції, написані в дусі просвітницького раціоналізму. Для нього головними є всезагальність закону та усунення довільності. Він пише:

Частина громадськості починає розуміти, не без деякого сорому, ті характеристики, що істотно відрізняють націю, організовану як політичне тіло, від величезного людського стада, розкиданого площею у двадцять п'ять тисяч квадратних льє.

Уже зараз у різних частинах Королівства наполегливо заявляють, що настав час перестати бути боягузливими жертвами закоренілого безладу. Ми звертаємося до фундаментальних принципів суспільного ладу і добре відчуваємо, що з усіх його законів першим, найважливішим для народу [*les Peuples*] є закон доброї конституції. Він полягає в тому, що ніщо окрім доброї конституції, яка може відновити і гарантувати громадянам користування їхніми природними та суспільними правами, забезпечити стабільність всіх майбутніх благ, і забезпечити послідовне знищення всього, що було зроблено неправильно.

Уже зараз патріотичні та просвітлені громадяни, які так довго з сумом та обуренням спостерігали за всіма цими мільйонами людей, зібраних без порядку та без плану, дозволяють собі певну надію. Вони вірять у силу обставин, вони нарешті бачать момент, підходящий для того, щоб ми стали нацією. [16, р. 3-4]

Пізніше революція породила ідеї прямої демократії, близької до політичного бачення Русо. Але якими б не були погляди революціонерів у будь-який час, Франція ще з перших днів Революції визначала свій новий політичний стрій як протилежність оточуючим державам. Між 1792 та 1802 роками мали місце Революційні війни, під час яких нова, республіканська Франція мусила захистити себе аби зберегти революційні досягнення. Війна стала необхідним

продовженням революції, і, коли війна почалась, войовничий настрій все більше підготовувався ораторами. Французькі громадяни були зворушені почуттям національної слави. Бажання зберегти вільну державу від втручання ворожих сил всередині та ззовні пришвидшували мілітаризацію держави. Ще перед 1789 Франція звикла до жорстокості, викликаній популярним незадоволенням. Економічні кризи та зневага до панівних класів, звинувачених у заговорі проти населення, призвели до тривалого протистояння, що набувало більшої або меншої інтенсивності. Тому фундамент для військової організації населення проти «тиранії» було міцно закладено вже до 1792 року, який позначив початок Революційних війн.

Людовик XVI також робив ставку на війну, сподіваючись, що революційна армія не буде здатною протистояти коаліції європейських держав. Він досі був переконаним у можливості відновлення монархії під знаменем лібералізму. Роялістська та антироялістська партії бажали використати війну проти Пруссії як засіб здобуття влади. Леопольд II, імператор Австрії, був братом Марії-Антуанетти і, можливо, хотів уникнути війни. Король мав змушений дати згоду оголосити війну проти Австрії 20 квітня 1792 року. Це відбулось за ініціативи фейянтів і жирондистів. Врешті це унеможливило втечу короля до Австрії та подальше реваншистське вторгнення об'єднаних роялістських сил. А потім монархічні інститути призупинили за звинуваченням Людовика XVI у державній зраді. На час завершення війни Наполеон мав величезний вплив. Людовик XVI не пережив 1793 року, а представники влади, які виступали за компроміс із монархією, скоро втратили будь-який вплив остаточно. Монархія не була відновлена навіть під час термідорської реакції 1794-1795 років.

Залишилось питання про здійснення такої організації та її раціонального використання. Республіканський уряд провів вдалу військову реформу, яка дозволила здобути серію перемог ще на перших місяцях війни. Перший етап

Італійської кампанії, у якій приймав участь майбутній імператор Наполеон Бонапарт, завершився успіхом для Франції. Приклад Італії дозволяє дослідити революційний підхід до війни. Франсуа Фюре вказує на дві тенденції, які були помітні у цей час. По-перше, створивши у 1797 Цизальпійську республіку на півдні від ріки По, дії Наполеона призвели до кристалізації революційних ідей в Італії. Встановлення французького порядку в сусідніх землях супроводжувалось насадженням нових конституцій, які були змодельовані на французькій. Революційний універсалізм ставив рішучий наголос на раціональному законодавстві, заснованому на правах людини. По-друге, Наполеон, який у 1797 ще не зайняв посади Першого консула, здобував все більший авторитет в армії і водночас стверджував себе як важливого політичного діяча. Його народна підтримка, яка росла з перших років Революційних війн, дозволила йому у майбутньому поєднати ідею абсолютної влади з просвітницьким раціоналізмом та національним представництвом.

Зовнішні війни супроводжувались громадянською війною та політичним протистоянням всередині Національної конвенції. У 1793 році частина населення західної Франції постала проти республіканської влади. На цій території про-католицькі та про-аристократичні настрої були найсильнішими. «Воєнна Вандея», що отримувала підтримку емігре та ворожих держав, змусила уряд декілька років захищати західні території у збройному конфлікті проти монархістів. До цього додалась політична боротьба проти реакційних елементів всередині Конвенції. 31 травня 1793 відбувся заколот проти жирондистів, під час якого тиск із боку більш радикальної частини революціонерів призвів до відкликання жирондистських депутатів.

Напруга всередині держави не послаблювалась, і врешті восени того самого року розпочався період так званого Терору. Однак навіть тоді революційні діячі проявили достатню дисципліну, щоб утримати владу та

зберегти національну єдність. Деякі свідчення говорять про те, що бюрократична, скалькульована риторика посіла місце революційного фанатизму: «Пурпурна проза, яку я процитував – і яка завжди цитується – була не єдиним стилем, застосованим революціонерами. Дж. М. Томсон зауважив, що у тижні, що передували вигнанню жирондистських представників з конвенції, лайливість досягла безпрецедентних масштабів. Але після 2 червня 1793 року “ораторство було посунуте вбік, а дебати стали холодними та діловитими”» [5, р. 174]. Робесп'єр також усвідомлював ненадійність сучасного йому соціального устрою. Він більш-менш успішно виступав у ролі посередника між народом та Конвенцією, але врешті сам став жертвою революційного насилля, хоча його вбивці сповідували набагато більш слабохарактерну політику.

Революційне насилля була найбільш проблематичною складовою Терору. Але у тих умовах поліцейські міри були єдиною страховкою проти реваншизму. Французька революція діяла на основі імпульсу, який вона набула з 1789 року, і забезпечення її результатів означало необхідність привести всю Францію під прапор революційної ідеології. Оскільки не можна було втрачати часу, особливо під загрозою з боку Коаліції, було вжито крайніх заходів. Терор був необхідний, щоб зберегти те, що було здобуто, і боротися з реакційними рухами та млявістю, спричиненою недосконалими комунікаціями. В адміністративній площині це означало централізацію, а в економічній – державне регулювання економіки. Фюре:

Нарешті, [Терор] здійснював повну владу над економікою. Ця прерогатива залишалась скоріш теоретичною у фінансовій сфері. ... Але у сфері економіки як такої, де головною турботою було прокормити населення – головним чином парижське, аби уникнути повстання – Комітет громадського порядку встановив повністю нове

управління на чолі з комісією життєзабезпечення (22 жовтня). Під керівництвом трох Патріотів, цей орган, озброєний законом загального максимуму, мав задачу регулювання виробництва, транспортації та споживання.

Під його юрисдикцією були такі різноманітні сектори, як закордонні закупки, внутрішні реквізиції, контроль цін, забезпечення Парижа та армії провізією, не кажучи вже про розвиток сільськогосподарського виробництва, лісів, шахт тощо. [4, р. 136]

Протистояння між буржуазією та аристократією було не єдиним внутрішнім суспільним конфліктом того часу. Народ, який пам'ятав кризи 1770-1780-х, очікував захисту власних прав з боку нового уряду. Санкюлоти мали більше робітничого представництва, ніж інші популярні фракції. Вони виступали проти Жиронди та інших буржуазних лібералів всередині Конвенції і вимагали регульованої економіки, напевно, пам'ятаючи про спекуляції, які були результатом ліберальних реформ під час старого режиму та які спричинили кризу цін та нестачу їжі. Їхню економічну політику в Конвенції представляли Монтаньяри, тобто фракція, яка сама частково складалася з якобінців. Таким чином кожен клас прагнув використати революцію для задоволення своїх власних потреб. Перед Конвенцією стояла важка задача у кожний момент забезпечити підтримку якнайбільшої частини населення. Складність у цій ситуації полягала у принципіальній відмінності інтересів тієї частини третього стану, яка володіла майном, і тієї, що була його позбавленою. Відмінність їхніх вимог покоїлась не лише на принципі індивідуального економічного інтересу. Визнання потреб робітників та селян означало б надання уряду здатності втручатися в економіку, тобто публічна дискусія повернулася би до тієї самої проблеми, яка існувала ще на початковій стадії Революції.

Попри всі спроби встановити тривалий порядок у державі, аж до приходу Наполеона до влади Франція існувала у напіванархічному стані. Влада всередині держави переживала постійних насильницьких втручань, а її представники були відсторонені та встановлені майже навмання. Франсуа Фюре пише:

Відтоді задачі Революції набули нового виміру, а її ритм прискорився, на що сподівалися і на що розраховували її прибічники. Кінця війні з Європою не було видно. ... Насправді революційна війна не мала певної мети, тому що вона виникла з глибин самої революції і могла закінчитися лише одночасно з нею. Ось чому навіть французькі перемоги могли б у кращому випадку завершитися лише перемир'ям; шукати миру означало викликати підозру поразки – і те, і інше було зрадою революційного патріотизму. Це є мірою надзвичайної внутрішньої нестабільності, яку мала війна у всіх її фазах – у поразках і перемогах. Це призвело до того, що три групи поспіль набули ефемерної влади, наданої їхньою передовою роллю в Революції: Жирондисти, Монтаньяри та Термідори. Це стало тлом для двох послідовних типів республіканських режимів по обидві сторони 9 термідору 1794 року: диктатури терору, яку також називають «революційним урядом», і республіки Термідору, яка з самого початку і до завершення виживала лише завдяки повторним державним переворотам. [4, р. 104-105]

Бенжамен Констан писав [4, р. 211-212], що Наполеон поставив під загрозу республіканські принципи. Але вони збереглися лише завдяки Наполеону. Під час терору якобінці з їхньою бюрократичною централізацією та поліцейськими

заходами не змогли покласти край анархії та громадянській війні, а під час Реакції ні компроміси, ні чистки не змогли вгамувати загальну атмосферу змови. Ставши імператором, Наполеон зумів зберегти революційні принципи, припинивши революцію та, зрештою, Республіку, а також поширити їх на інші держави. Як виявилось, революції потрібен був диктатор, щоб остаточно затвердити республіканські принципи, перш ніж революційний ентузіазм остаточно вичерпається.

2. Політичне та влада у Гобса та Шміта

У Гобса влада визначається в термінах засобів та цілей, як здатність досягати певної мети [7, X:1]. Згідно з механіцизмом Гобса, влада з необхідності переважає над певною іншою владою [6, VIII:4]. У природному стані кожен має владу для досягнення приватних інтересів, але недостатню для забезпечення загальних інтересів, тобто виживання та права власності. Суверенна влада може забезпечити виживання та повагу до власності, але вона вимагає, щоб індивіди, що складають суспільство, відмовилися від власних претензій. Вони мають пожертвувати власною волею [XVII:13]. Громадянське суспільство означає, що існує суверенна влада, але це вимагає, щоб жодна інша особа не мала влади, оскільки всі відмовляються від неї за спільною згодою. Ось у чому полягає неподільність влади. Коли окремих індивід бажає слави за рахунок суверенної влади, він стає суперником влади, який існує поза законом.

Суверенітет Карла Шміта випливає з тих самих розрахунків і визначається повноваженням суверена призупинити дію конституції з метою збереження громадської безпеки [15, р. 5]. Так само, як і у Гобса, суверенітет – це найвища влада, яка не обмежена жодною іншою владою, будь то юридичною чи людською [7, XVIII:7.5., XVIII:8.6.]. Виживання є найвищою метою громадянського суспільства, майбутнє благо, яке Гобс визначає як мету будь-якої влади і яке є особливим і істотним для держави як такої [7, XIII:14]. Суверен – це єдина особа, яка має здатність зберегти суспільство, використовуючи та заперечуючи волю підданих. Для Гобса ідеалом було політичне суспільство, у якому піддані повністю довіряють суверену, який є єдиним уповноваженим, наділений владою приймати рішення в рамках спільного проекту продовження суспільного життя та, з огляду на природне право, життя як такого.

Шміт жив через сто років після часу утопістів, і його згадано не заради того, щоб штучно нав'язати минулим подіям логіку XX-го століття. Його теорія

має цінність, оскільки вона здатна визначити, що вважається *політичним* у будь-якій соціальній ситуації, незалежно від того, що думають ті особи, які є її представниками. Теорія Шміта – це теорія «для нас», і вона стверджує, що політичні категорії обов'язково існують, навіть якщо вони існують просто і без неусвідомлено [14, р. 28]. Держава як політичне утворення потребує суверена, особи, наділеної верховною владою. Але саме це утопісти вважали диктатурою, таким чином ставлячи себе перед дилемою влади, яка стане більш ясною у подальшому дослідженні. Дійсні суверени держав XIX століття усвідомлювали свою владу та реальність політичного. Але утопісти, протиставляючи себе владі, створили для себе безвихідну проблему, не сміючи підірвати екстралегальний статус тогочасних суверенів (це за необхідності було б революційною дією, чого не могли допустити утопісти), і, по-друге, уникаючи у своїх проектах особової влади, здатної приймати суверенні рішення у традиційному сенсі.

3. Спільні риси утопічних теорій

Утопістські проекти Сен-Симона, Фур'є, Овена та Кабе ніколи не набули незмінної форми. Кожний із цих авторів по декілька разів komponував свою систему наново. Крім того, їхні роботи були адресовані різним аудиторіям, і у силу цього ставлять акцент на різних аспектах суспільної організації. Їхня стратегія здобуття прихильників привела їх до застосування різних стилів риторики. У деяких випадках вони звертались до тих, чію прихильність вони не ставили під сумнів, в інших – до свідомо неприхильних аудиторій. Утопісти так і не здобули влади і тому вдалися до письмової роботи та викладання за контрактом. Такі автори, як Фур'є та Оуен, запропонували створити асоціації як анклав, а не революцію в соціальній системі загалом. Вони теж ніколи не займали посад в університеті і як самоучки висміювали університетських педантів. Але вони займалися економікою та прагнули поставити її в центр усієї суспільної діяльності. Франк Мануель пише:

Хоча вони були ворожими до яacobінської революції та наполеонівської диктатури, вони несли клеймо епохи Наполеона. Перші зародкові проекти Сен-Симона та Фур'є були адресовані Першому консулу, який вже тоді нависав над ними як всемогутній Колос. Якщо б він лише втілював їхні плани, їхній успіх був би гарантований. Вони були готові діяти як сили, що стоять за престолом. Після смерті Наполеона утопісти нестямно шукали інших покровителів та звертались до різношерстої групи: банкірів, царів, королів, представників Конгресу США, англійської знаті. [8, р. 584]

Отже, екзегеза утопічних текстів викликає труднощі. Необхідно вказати, яким чином ці труднощі можуть бути вирішені та який підхід застосовується у

подальшому дослідженні. Роботи таких авторів, як Макіавелі, Боден та Гобс містили не нейтральний та абстрактний аналіз політики як такої, а прагнули дати відповіді на сучасні питання, відповідь на які означала б успіх як тих політичних осіб, яким вони були присвячені, так і їхніх авторів. Вони намагались завоювати прихильність своїх адресатів, і тому ми не мусимо легко приймати зміст їхніх робіт за чисту монету. Макіавелі намагався досягти корисливої мети, отримавши довіру Лоренцо де Медічі за допомогою свого трактату про правління. Спроба Бодена «врятувати королівство» та намагання Гобса знайти шлях припинити громадянську війну були міцно пов'язані з їхнім занепокоєнням застрахувати свою кар'єру. Тим не менш, читаючи цих авторів, ми здатні реконструювати зв'язну теорію, не беручи до уваги біографічні деталі. Наприклад, у силу обставин їхнього написання, дві найважливіші книги Макіавелі («Дискурси» та «Принц») відрізняються стилем та висновками. Незважаючи на це, ми здатні говорити про ідеї Макіавелі, не звертаючи щоразу уваги на відмінність між цими двома роботами.

Початковим кроком для розуміння утопістів може бути припущення, що, попри постійних самопротиріч та відмінностей між версіями, кожний проект мав певні сталі моменти. Кожний автор турбувався про вирішення певних центральних проблем, які були вихідними точками для розвитку самих їхніх систем. Для кожного існували невисловлені напрому засновки, які супроводжували їхнє мислення протягом десятків років. Ми дійсно легко можемо виявити, що вони поділяли деякі погляди впродовж усього свого життя. Наприклад, Фурьє критикував цивілізацію за її репресійність та прагнув створити план суспільства, яке долає обмеження, встановлені індустріальним світом на задоволення людських пристрастей.

Оскільки автор береться пояснити сутність поглядів окремих утопістів на владу загалом, незалежно від праці, він робить припущення, що питання

політичної влади належить саме до таких центральних проблем, про які ми можемо говорити загально. У ході дослідження будуть наведені цитати з робіт різних періодів, але це робиться з огляду на припущення вище. У кожній теорії суспільства влада посідає почесне місце, навіть якщо вона не концептуалізована однозначно, як в утопістів. Як буде доведено нижче, утопічному мисленню як такому належить легковажний підхід до влади. Такий підхід має точки дотику з іншими проблемами, деякі з яких були більш центральними для утопістів, всередині кожної системи, та проливає світло на крах утопізму у другій половині XIX століття.

За словами Пітера Гея [5, р. 117], «філософи» (*philosophes*) були радше літераторами, ніж філософами. Вони займалися мирськими справами і обіймали посади, брали участь у придворному житті і водночас писали літературні твори. Утопісти багато в чому відрізняються від своїх попередників доби просвітництва. Вони або були більш усамітненими, або займалися більш буржуазною та менш аристократичною діяльністю, як Сен-Симон в армії чи як промисловець Оуен. Якщо філософи підтримували ортодоксальні партії, то утопісти закликали до повного перетворення суспільства. Філософи були надто прив'язані до суспільства свого часу, щоб бажати змінити його таким радикальним чином.

Їхній борг перед авторами XVIII століття полягав скоріше у вірі в науковий прогрес і світському світогляді. Навіть Фурьє, який належав до найбільш релігійних утопістів, вважав життя, звільнене від репресій, таким, що відповідає Божим намірам. Аристократичні філософи пропонували політичні зміни та критикували свою власну політичну організацію, але вони ніколи не висували узгодженої програми, не кажучи вже про те, щоб мати широку підтримку своїх ідей серед третього стану. Утопісти не були набагато більш точними у своїх політичних вимогах, і вони не запропонували хорошої теорії

правління. Вони стверджували, що технологи повинні взяти на себе управління суспільством, але точна форма цього управління не сформульована жодним чином, щоб її можна було реально використовувати.

Такі автори, як Вольтер, брали участь у суспільному житті, будучи поруч із правовим і політичним життям свого часу. Але утопісти завдяки своїм поглядам на експлуатацію та несправедливість зуміли заручитися підтримкою робітничого класу та нижчої верстви буржуазії, а саме дрібних ремісників. Фур'є висунув ідею автаркії, а фур'єристи продемонстрували можливість автономних комун. Соціалістичні експерименти включали кількість учасників, яка досягала десятків, а іноді й сотень тисяч у XIX столітті. Мабуть, варто зауважити, що Сен-Симону, природженому дворянину, атеїсту, та найближчому за духом мислителю XVIII століття, найменше вдалося залучити робітників.

Погляди утопістів на суспільну організацію мають відношення до їхнього розуміння людської природи. У цьому вони також відрізняються від наукових соціалістів, які слідували після утопістів. Згідно з утопістами, які у цьому повторюють республіканців часів Революції, законодавства різних держав є більш або менш раціональними. Раціональні закони повинні бути прийняті з приходом просвітленої епохи. Ідея про те, що закони є відображенням відносин влади, що існують у певний історичний період, була чужою для утопістів. Вона походить від консервативних авторів, які виступали проти пропозицій щодо раціоналістичного законодавства. У Франції Гізо використовував поняття «матеріальних умов» для пояснення походження законів. Він та інші автори-історицисти, загалом німецького походження, визнавали класову боротьбу джерелом суспільних змін.

Таким чином, реалістичний консервативний погляд на історію прямо суперечить утопічному, особливо у двох пунктах. По-перше, він серйозно ставиться до історії. На відміну від лібералізму, який нехтує роллю історичних

умов у формуванні особи, консерватизм ставиться до цього явища цілком відповідально. По-друге, він визнає місце влади в історії. Їхнім шляхом пішов науковий соціалізм. Марксизм ближчий до консерватизму, ніж до лібералізму, тому що саме проблематичність його поглядів на історію сприяв перетворенню утопізму в історичний соціалізм.

Утопізм і його нащадки ближчі до лібералізму, навіть якщо вони відкидають його економічне ядро. Утопісти висунули оптимістичний просвітницький погляд на людську природу. Такі автори як Овен і Фур'є, вважали джерелом людського пороку помилкову організацію суспільства. Незважаючи на те, що люди розглядаються як обумовлені своїм середовищем, їхня точка зору відрізняється від точки зору історизму. Для останніх закони, звичаї та моральна поведінка є відображенням конкретних об'єктивних умов, відносин влади та власності. Це не питання моралі. Але утопісти бачили цивілізацію минулого й сьогодення як таку, що псує добру людську природу, яка існує абстрактно та всезагально.

У консервативній концепції влада є невід'ємним чинником утворення законів та їхнього дотримання. Навіть коли консерватори виступали за деспотичні міри, вони протиставляли деспотизм анархії. Остання з'являється, коли жодна нова сила не здатна заповнити порожнечу, яку залишає повалена влада. У цьому вони слідують Гобсу, який вважав, що громадянська війна є гіршою за абсолютна влада [7, ХХ:18]. Навіть якщо іноді вони є послідовниками теорії священного права, вони не сприймають суверенітет наївно. Тому ми здатні проводити паралелі між їхнім реалізмом та консервативною стороною теорії Гобса. У найбільш загальному значенні вони бачать нерозривну єдність між суверенітетом та суспільством та вважають перший запорукою існування другого, яким би не були його окремі прояви. Місце розуму у людській

організації також набуває у цих двох концепціях майже протилежної форми. Вернер Зомбарт пише про консервативний гегеліанський історизм:

Не буває природного стану суспільства, окрім існуючого. Не існує «*ordre naturelle*». Існуючий стан речей є таким само природнім, як будь-який інший, і таким само раціональним. Можливо, він не найкращий, але він і не найгірший. Реальність є єдиним можливим станом речей у певний період, і тому вона наділена необхідністю. [17, р. 48]

Як було сказано, існуюча організація держави і суспільства є результатом сукупності всіх впливів, які здійснюються на житті держави і суспільства. За словами Шляйермахера, «Право є вираженням існуючих умов». Воно узгоджується з об'єктивними умовами місцевості, технічних знань тощо (те, що Гізо називав «матеріальними умовами існування») не менше, ніж із суб'єктивними умовами того рівня цивілізації та культури, досягнутими тими людьми, що живуть відповідно цьому закону у будь-який даний час та у будь-якому даному місці. Це є наслідком не помилки, а чітких і ясних інтересів тих елементів, які мають владу у державі. Таким чином, історія – це не сукупність непов'язаних випадковостей, а природна послідовність змін у розподілі влади, що є результатом постійної боротьби протилежних інтересів. Знову процитувавши Гізо, «боротьба класів проти класів формує зміст сучасної історії». Або, як він каже в іншому місці, «Сучасна Європа виникла з боротьби різних класів один проти одного». [17, р. 48-49]

Отже, історизм, чий найбільш відомим представником у ХІХ столітті був Гегель, але який більшою або меншою мірою поділяли консерватори ХVІІІ-ХІХ століть, передався консервативним історикам наразок Гізо. Пізніше він став центральним принципом наукового, але не утопічного, соціалізму. Перший звертався до конкретних історичних обставин, серед яких були владні стосунки, а другий – до абстрактних уявлень, що не піддаються втіленню саме через відсутність точок дотику з історичною даністю. Через це їхнє бачення суспільного механізму також є цілком абстрактним, і вони вважають можливим поставити його на строго наукові рейки. Вони знаходять для цього зручний інструмент – економіку, та відкидають політику як таку. Як пише Мануель, «Усі три великі утопісти поділяли глибоку ворожнечу до політичного життя, відділеного від управління виробництвом як такого» [8, р. 688]. Оскільки наука є всезагальною обов'язковою, національну політику перетворюється на космополітичний комплекс стосунків між економічними одиницями. Війна, яка для утопістів справедливо була крайнім злом, більше не стримується – у їхній уяві досконалий суспільний устрій змушує її зникнути навіть потенційно.

У зв'язку з консервативними впливами на утопізм Пітер Гей вказує [5, р. 281-282] на зв'язок індустріального утопізму та католицизму, вбачаючи у ньому витоки тоталітаризму ХХ століття. Він звинувачує Сен-Симона та його учня Огюста Конта як авторів релігійного бачення, яке призвело до таких наслідків. На думку автора, ця точка зору є частково правильною у стосунку релігійних ідей Сен-Симона, однак їхнє сприйняття у ХХ столітті виходить за межі цього дослідження. Якщо ці ідеї і можна назвати інструментом тоталітаризму, як буде показано далі, цей тоталітаризм докорінно відрізняється від фашистських або комуністичних проєктів наступного століття.

4. Клод Анрі Сен-Симон як теоретик промислового управління

Сен-Симон відрізняв своє власне уявлення влади від того, що існувало у старому режимі. Він протиставляв індустріальну та феодалну або дворянську владу. Остання подібна до того уявлення влади, яке існує в більш типових теоріях суверенітету. Порівняння індустріальної влади, яку він називає «управлінням речами», із традиційним суверенітетом на прикладі Гобса, дозволить нам побачити проблеми у його теорії загалом.

Роботи Сен-Симона часів Ресторації встановили чітке розрізнення між минулим здійсненням влади правлячими класами та керівництвом майбутнього індустріального суспільства, яке буде здійснюватись підприємцями та науковцями на чолі. Можливість того, що влада з її жахливими військовими та психологічними наслідками збережеться в Золоту добу, здавалося, отруювала доброзичливу спокійність вільної спільної праці в ідеальному стані людства. Вражений всезагальністю жадоби до влади, Сен-Симон у своїх пізніших роботах прямо зустрів виклик, який вона представляла для всієї його системи. У важливому уривку в дев'ятому листі “L'Organisateur” він відкинув таких божевільних, як Наполеон, як таких, що нерелевантні для обговорення. Вони насолоджувалися свавільним застосуванням влади заради нього самого, адже такі люди були потворами. Це був типовий спосіб відповіді на ненормальне у XVIII столітті: його виключали з розгляду. Для решти людства існував щасливий вихід із протиріч, з якими наполеглива та всюдисуща людська агресивність змушувала зіткнутись доброму суспільству. Цивілізаційний процес мав тенденцію переносити предмет влади з людини на природу.

Під владою Сен-Симон мав на увазі застосування будь-якої сили однією людиною до іншої, по суті злий акт панування. Влада не буде необхідною в майбутньому індустріальному суспільстві, що складається з людей, які вільно застосовують свої здібності. Енергія, яка раніше витрачалася на здійснення влади над людьми, буде спрямована в іншому напрямку, на все більш інтенсивну експлуатацію природи. «Єдина корисна дія, яку може зробити людина, це дія людини, спрямована на речі. Дія людини, спрямована на людину, сама по собі завжди шкідлива для людського роду через подвійну втрату енергії, яку вона тягне за собою. Вона може бути корисною лише тоді, коли вона є допоміжним засобо, і якщо вона доповнює виконання більш значущої дії на природу». Влада завдала шкоди як людині, яка зазнала її впливу, так і людині, наділеною нею. Люди, чиї здібності не були спрямовані на щось більше продуктивне, ніж вплив на інших людей, були для Сен-Симона членами класу ледарів. Це стисле вираження нового морального ідеалу для індустріального суспільства захопило увагу пізніших соціалістичних теоретиків і знайшло відгук у їхніх працях. [8, р. 604]

Сен-Симон прагнув позбутися політики. Він очікував, що з часом в індустріальному суспільстві економіка стане єдиною діяльністю, що притаманна суспільству загалом. Тому в його концепції люди обирають для себе не правителів, а «управлінців»: вчених, митців, промисловців. Таким є його класовий поділ суспільства, і протягом свого життя він надавав більшу або меншу перевагу тим чи іншим класам. Політична функція відсутня в управлінні, армія – розформована. Але як суспільство без уряду здатне дати собі напрям розвитку, визначити себе серед інших суспільств та орієнтувати себе серед них,

та як узгодити усі фракції всередині суспільства? Для Сен-Симона ключовим питанням в організації суспільства є досягнення спільного інтересу, який досягається якнайбільш досконалим керуванням індустрією [8, р. 600-608]. Це можливо завдяки перетворенню уряду на адміністративний орган, у якому ініціатива належить промисловцям. Таким чином можливим буде усунення зайвих та застарілих компонентів суспільства, обравши найбільш вигідні рішення. У такому суспільстві кожна частина буде задоволена своїм становищем, оскільки вона буде займатись тією діяльністю, для якої призначена. Мануель пише:

Передача політичної влади від дворянства керівникам промислового класу – «фахівцям управління», – які на своїх фабриках, у банках і компаніях уже фактично здійснювали цивільне управління, не мало б здивувати масу робітників, оскільки вони давно звикли на роботі цінувати цих підприємців як своїх природних поводитирів. У новому суспільному порядку підприємницьке лідерство буде просто поширене з окремих фабрик на вимоги «вищої адміністрації суспільства». Для пролетаріату така схема речей передбачала б повернення до більш нормальних стосунків, у яких їм більше не доводилося б мати справу з двома керівництвами, політичним і громадянським; начальники повсякденної роботи були б водночас начальниками всього суспільства. Таким чином зрештою буде створено органічне інтегроване суспільство, у якому людей перестануть тягнути у двох протилежних напрямках суперницькі сили. Подібним чином об'єднання духовної влади в суспільстві, яке поклало б край теперішньому розколу між духовенством і науковцями, не було б

тривожною новинкою для маси людей, але являло б собою бажане об'єднання, яке змінило б плутанину, яка досі мучила їх. [8, р. 606]

У всіх його творах, і особливо у пізніх творах, суспільство раціонально планується наперед. Три класи походять від трьох типів людей і отримують адміністративні обов'язки, відповідні природним схильностям кожного [8, р. 607]. План Сен-Симона існує без будь-якої уваги до того, який курс може прийняти суспільство у майбутньому. Абстрактний проект приймається задалегідь, необхідно лише переконатися, що він у підсумку відповідає наперед зробленим висновкам. Існує класифікація ролей, заснована на простих розрахунках, яка нібито забезпечує соціальний порядок. Але саме ця ідея про те, що від моменту створення утопії історія стане статичною, що подальший індустріальний розвиток не призведе до нових суспільних конфліктів, є безглуздою. Крім того, очікування Сен-Симона, що його сучасність чекатиме, поки реформатор створить своє ідеальне суспільство, прирікає його та інших утопічних соціалістів із самого початку, тому що вони вважають, що задача суспільного перетворення належить комусь іншому. Такому реформісту залишається чекати, поки теперішній порядок досягне досконалості, звертаючись до своїх заступників серед промислового класу. Проблема утопістів із владою полягає в тому, що вони повністю оманюються щодо її тогочасного стану і натомість займались роздумами про те, яким чином вона буде організована в майбутньому, але вони самі робили цю організацію неможливою, не бажаючи усвідомити поточні владні відносини.

Крім того зв'язок між політичним представництвом та народною волею є проблематичним у Сен-Симона. Представництво задалегідь визначене як раціональне, але відсутня належна відповідь на те, як узгодити це з ірраціональною народною волею, не знищивши останню. Воля є

іраціональною, вона є проявом влади, але Сен-Симон робить усе можливе, щоб придушити останню. Спільна воля завжди вибирає для себе принцип урядування, у якому раціональність є лише випадковим фактом, але суспільна адміністрація, сама позбавлена влади, водночас позбавляється цієї волі. Що трапиться, якщо загальна воля суперечить усілякій логіці та велінням розуму? Як мусить вчинити просвітлена адміністрація? Сен-Симон не дає жодної відповіді на це питання, яка б не покоїлась на мовчазному припущенні, що раціональність народної волі є даністю. Його «духовній владі», його релігії, логічним наслідком якої є її функція пропагандистської машини, приречена на успіх у досконалій освіті громадян, або, скоріше, в освіті досконалих громадян.

Отже, соціальний проект Сен-Симона стосувався «управління речами», а не «владою над людьми». Але у дійсності це більше нагадувало управління людьми як речами. Тоді як Гобс завдяки поняттю суверенітету наново уявляє владу, відділяючи суверена від суб'єктів та ставлячи їх у особливе відношення, Сен-Симон у своєму плані продовжує розглядати осіб у суспільстві суто об'єктивно. Він визнає, що кожна людина прагне мати владу над іншими. Але коли починає йтись про існуючі владні відносини, він не пропонує жодної змістовної теорії, продовжуючи розглядати осіб у суспільстві просто як предмети, що мають більший або менший механічний вплив один на одного. Тут немає гобсового штучного, тобто людського, обмеження влади суб'єкта. Натомість він стверджує, що власники майна мають мати більшу владу тому, що вони більш просвітлені [13, р. 58-59], але таке твердження не впливає з жодної необхідності, не має концептуальної підтримки, та може бути оскаржене будь-ким. Насправді це лише його особистий погляд.

Мета Сен-Симона полягає в тому, щоб створити систему досконалого обумовлення, яка запустить повторюваний зворотний зв'язок обрання населенням і просвітлення вченими. Цей зворотній зв'язок має тривати

нескінченно довго, і це – єдиний спосіб компенсувати потребу в участі населення та наполягати на суто раціональному та нейтральному соціальному порядку. Поєднання цих двох речей є такою собі неполітичною демократією. Свобода і рівність ніколи не викликали серйозної занепокоєності для утопістів, навіть якщо вони говорили про полегшення умов праці робітничого класу. Немає реального місця для свободи в суспільстві, де майбутній вибір повністю передбачуваний. За своєю організацією це більше схоже на конвеєр або армію, де в кінцевому рахунку адміністрація полягає в оптимальному механічному русі речей відповідно до певної заздалегідь розробленої структури. Нікого не цікавить, що речі думають про порядок, у якому вони існують. У Сен-Симона соціалізм є вищим принципом, але соціальне мовчки ігнорується. Він не бачить реальних причин для того, щоб публічний дискурс виявився протилежним спрямуванню соціального цілого. Тому ціле керується виключно цим вищим принципом, без реального внеску окремих частин, які його утворюють, і це досягається системою соціального управління. Ось чому політика не має значення для Сен-Симона. Фабрика підкоряється не політичним законам, а суворим законам науки. Індустріалісти наглядають за виробництвом наукового суспільства як такого.

У Сен-Симона [11, р. 186-189] влада розрізняється між двома концепціями – дворянською та промисловою. Причому обидві групи слідуєть різному закону у своїй діяльності. Перші дотримуються закону найсильнішого, а другі – закону спільного інтересу. Саме останній мусить стати основою для раціонального законодавства. Спільний інтерес є економічним та абстрактним, а тому спільний для всього людства. Тому він ставить спільний інтерес вище національного [10, р. 110-112]. Таким чином, будучи сучасником Наполеонівських війн, він постулює спільний інтерес, який прямо протилежний тому інтересу, за який до 1815 року реально віддавали свої життя французи.

На противагу Сен-Симону, у Гобса спільний інтерес є національним інтересом, це інтерес суспільства як такого. Він приділяє мало уваги економічним питанням. Суверен має абсолютну владу, тобто штучний закон не стосується його, але він не може позбутись влади природного закону над собою і тому уповноважений діяти лише в інтересах суспільства, а не у своїх власних. Той інтерес, що задовольняє гобсів суверен, є всезагальним з точки зору стану природи, але також конкретним з точки зору громадянського суспільства, члени якого «підписують» суспільний договір. Те, що Сен-Симон називає спільними інтересами, – це лише економічне процвітання Третього стану, якому мав допомагати король. Спільним інтересом Гобса є конкретна *політична* єдність. Щоб задовольнити свої природні бажання, індивіди, чії інтереси справді універсальні, утворюють конкретні збори, кожна з яких наділена власним розумом. Суверен створює політичне середовище, задовольняє формальну вимогу, висунуту окремими особами, і постійний процес виконання його зобов'язань може набувати різних форм і поставити державу в інші відносини щодо інших суспільств. Оскільки немає вищої штучної влади над конкретним сувереном, кожна держава має власний політичний зміст. Суверенітет у Гобса постійно відтворює лише форму держави.

Але для Сен-Симона виробництво – це мета та зміст суспільства. Це те, що у ньому відтворюється. Суверенітет промисловців передбачає поглинання політики економікою [12, р. 79-83]. Усе це в той час, коли Сен-Симон підтримував монархію. Але це означає, що роль короля полягає в підтримці *космополітичних* цілей промисловців. Це означає, що міжнародні справи стають у його теорії свого роду обміном між корпораціями, але жодна з них не має власної справжньої ідентичності. Громадяни є лише працівниками цих величезних підприємств, які не бажають нічого, крім прискорення виробництва. Те, що є другорядним у політичному суспільстві, стає центральним і єдиним

інтересом в індустріальній утопії. Сен-Симон відкидав як архаїчне усе те, що було важливим для держав минулого, хоча національна слава була такою важливою для французів під час Французької революції. Національна слава вимагає визнання нації іншими державами. Це було мотивом війн за незалежність. Це визнання було необхідним для виживання держави як такої, воно було екзистенційною метою. Революційна Франція була політичним суспільством. Таку форму спільного існування неможливо уявити в утопічних творах. Натомість зникнення політики сприймається як належне і вважається бажаним.

Сен-Симон все життя писав різні варіанти своєї теорії соціальної організації для класу промисловців. Зрештою його думки відштовхнули від нього поважних представників цього класу. Він не зміг здобути владу за допомогою раціональних доказів і помер у злиднях. У цьому суть та необхідний результат реформістської його реторики. Ним користались весь час, поки він був корисним, а врешті відкинули як непридатного для задоволення реальних інтересів буржуазії часів Ресторації [8, р. 593-594]. Розглядаючи промисловий капіталізм як майже досконалу економічну модель, він не зміг побудувати на його основі досконале суспільство, не розуміючи, що саме ті особливості, які перешкоджають удосконаленню суспільства, неминуче входили в буржуазну концепцію суспільства. Врешті промисловці були задоволені тим, щоб лише використовувати соціалістичну критику для нападу на режим Бурбонів.

Для Сен-Симона індустріалісти були частиною продуктивного класу, тому він вважав захист їхніх інтересів способом побудувати свою утопію. У його концепції історії, яка поділяла суспільства на виробників та ледарів, ХІХ століття все ще мало засвідчити звільнення буржуазії [8, р. 608-609]. Пізніші соціалісти, для яких лише пролетаріат був класом виробників, були свідомі того, що це звільнення почалось ще до краху абсолютизму у Франції, і визначали

центр суспільного конфлікту як нездатність виробників визначати продукт, який вони виробляли. Сен-Симон у свою чергу був переконаний у можливості злагоди робітників та буржуазії, і ця злагода чудово вписувалась у його ідею раціонального управління. Думка виробників щодо предмету виробництва є по суті позбавленою значення, оскільки людська воля відкидається на користь абстрактної раціональності.

Зрештою, у Сен-Симона єдина влада, якій належить привілеція приймати рішення, тобто суверенна влада, належить самому науковому розуму, але його вибір визначений заздалегідь. Науковий розум застосовує м'яку силу, тобто нову духовну владу, для усунення з суспільної думки інших мотивів, наприклад, національної слави. Але раціональне управління, яке підкорюється науковому розуму, слугує нелюдській владі. Таке управління саме перетворюється на дещо, що Сен-Симон називає владою над людьми. Забороняючи людині панувати над людиною, він дозволяє абстрактному, гіпостатизованому розуму використовувати людину як інструмент. Таке використання виконується технократами.

Натомість «управління речами» стає лише служінням цьому розуму, виробництву та абстрактним принципам, відділеним від реальних людських пристрастей. Певним чином Сен-Симон втілює ті принципи, які так зневажав Фурьє. Думка Сен-Симона в її найчистішому розумінні є ідолопоклонством розуму. У цьому для нього полягає спільний інтерес. Управління речами набуває форми управління людьми як речами, і, зрештою, речами, власністю, за допомогою людини як інструмента. Люди розуміються як такі, чий спільний інтерес і полягає у цьому управлінні, і, отже, до яких можна ставитись як до абстрактних осіб без громадянства, як до неполітичних сутностей, благо яких досягається оптимізацією економіки.

Хоча Сен-Симон протиставляє закон найсильнішого закону спільного інтересу [11, р. 188-189], справжня протилежність полягає у відмінності між приватним і загальним інтересом. У випадку аристократій суспільством керує влада, а в іншому – спільний інтерес. Але чи не здається здоровим глуздом, що в бажаному суспільстві уряд повинен мати найбільшу можливу владу, бути найсильнішим, щоб забезпечити задоволення спільних інтересів? Будь-яка сторона, що бере на себе відповідальність за суспільний інтерес, може гарантувати безпеку в суспільстві лише за умови володіння здатністю до примусу, що переважає таку здатність серед суб'єктів влади. Гобс не лише погоджується з цим, але й будує свою теорію суверенітету на цьому ході думок [6, VI:18]. Але його теорія побудована навколо вирішення природної деструктивності, властивої людині [7, XIII:6-14]. Утопічний погляд відмовляється від такого погляду, і з цього слідує заперечення необхідності найвищого авторитету. Але лише за життя самих утопістів суспільство зіткнулось із фактом неможливості задоволення спільного інтересу без «деспотичної влади». Це стало вкрай очевидно, коли з цієї задачею не змогла впоратись ані Конвенція, ані Термідори, ані Директорія.

Коли влада залишила за собою порожнечу, суспільство стало на прямий шлях до того, щоб поринути в олігархію. Сен-Симон, схоже, тримається погляду, що влада, яка існує у знатних суспільствах, сама по собі спонукає господарів переслідувати приватні інтереси. Але насправді ситуація завжди була протилежною. Сен-Симон пов'язував суверенну владу з війною, а військову орієнтацію феодальних суспільств він вважав чимось непригодним. Але для більш типових теорій суверенітету війна завжди залишалась присутньою на задньому плані суспільного життя. Так було навіть тоді, коли метою суспільства був мир.

Якби Сен-Симон визнав це, він би прославляв Наполеона як героя. Єдиний результат революційного республіканізму, сили якого вичерпались протягом Революційних війн і в якому абстрактна свобода ставала все більш безглуздим поняттям, враховуючи зростання корупції та дисбаланс соціальної влади, міг породити лише олігархію. Наполеон зі згоди самого населення обмежив свободу, але забезпечив спільний інтерес, яким на той час була національна велич та економічне процвітання всіх. Однак Сен-Симон, виходячи зі своєї теорії, вважав наполеонівський уряд «свавільним». Так само було і з Фурьє.

5. Комунітарні теорії Роберта Овена та Шарля Фур'є

Хоча ідеї Овен та Фур'є відрізняються, у рамках поточного дослідження ми можемо розглядати цих двох утопістів разом. Для нас найбільш значущим є їхнє бачення формування утопічного суспільства, яке відмінне від того, що було запропоноване Сен-Симоном. Як було сказано, останній прагнув Іншим важливим збігом між їхніми ідеями на відміну від Сен-Симона є те, що, хоча Фур'є та Овен погоджуються з Сен-Симоном, який зосереджується на критиці індустріального суспільства з точки зору економічних інтересів та владних відносин, їхнє бачення є підкреслено моральним.

Їхні думки були розвинені під впливом життєвих ситуацій, у які він потрапляв протягом своєї молодості, серед яких були зіткнення з реальністю промислового виробництва. Для Фур'є до цього додалась служба у революційній армії. Більша частина його майна була конфіскована якобінцями у 1793, і він протягом усього життя розглядав бідність як одну з найбільш вагомих причин морального розпаду французького суспільства внаслідок Французької революції [8, р. 641-649, 676-682].

Овен був крупним промисловцем, який під час торгової війни Франції проти Великобританії був одним із небагатьох, чиї підприємства приносили великі прибутки. Він наглядав за своїми працівниками та був занепокоєним тим, що серед них поширені пияцтво та лінощі, і водночас тим, що ставлення промислового класу до працівників ставало все більш експлуатаційним. Як зазначає Фрідріх Енгельс,

Кожний суспільний рух, кожний реальний крок вперед в Англії, здійснений від імені робітників, пов'язаний із іменем Роберта Овена. У 1819 році, після п'яти років боротьби, він проштовхнув перший закон, що обмежує робочий час жінок та дітей у фабриках. Він був президентом першого конгресу, на якому профспілки Англії

поєднались у єдину професійну асоціацію. З одного боку він зін представив кооперативи для виробництва та роздрібної торгівлі як перехідні міри для повної комуністичної організації суспільства. Вони, принаймні з того часу, на практиці довели, що комерсант та виробник цілком суспільно непотрібні. [2, р. 25-26]

У 1799, коли Наполеон зайняв посаду першого консула, Фур'є оголосив своє відкриття, яке він порівнював із науковими відкриттями Ньютона. Він назвав той психологічний принцип, який він відкрив, «пристрасним тяжінням». Теорія пристрасного тяжіння була наділена такою ж мірою точності, як і фізика, і вивчення цієї проблеми містило непохитні принципи суспільної організації, яка б дозволила задовольнити усі людські пристрасті, які придушуються індустріальною цивілізацією.

Фур'є критикує цивілізацію, яка, переслідуючи хибні потреби, не дозволяє людині задовольнити свої істинні потреби. Індустріальна цивілізація покоїться на принципах розуму, рівності та економічного інтересу, але для їхнього досягнення жертвує тисячами пристрастей, подавлення яких є причиною всезагальної бідності. Він не вважає соціальну нерівність злом. Навпаки, у його проекті знаходиться місце для неї. В індустріальній цивілізації багатство лише трохи краще за бідність, оскільки багатий може придбати лише примарні засоби для подолання всезагальної духовної бідності, що панує в суспільстві [3, р. 13-14].

На основі точних розрахунків Фур'є пропонує план суспільного устрою, в межах якого можливе буде задоволення якнайбільшої різноманітності пристрастей найбільшою мірою. Він пропонує організувати автономні «фаланги», або, в інших місцяї, «фаланстирі» [*phalanstère*] (поєднання «фаланги», тобто античного стройового формування, і «монастиря»).

Поточне дослідження не вимагає детального опису усіх пристрастей, які визначає Фурьє. Необхідно лише вказати, що він стверджує, що людські пристрасті можуть бути зведені до тринадцяти загальних категорій, які можуть бути поєднані будь-яким шляхом. На основі його переконання про те, що репресивність цивілізації є коренем людського нещастя, він пропонує організувати місцеві суспільства, які за самою формою своєї організації спрямовані на задоволення людських пристрастей найбільш різноманітно та найсильнішим чином. Завдяки точним розрахункам він обмежує розмір такої комуни популяційним максимумом по 810 осіб кожної статі [3, р. 232]. Таке число обране з огляду на вказану задачу фаланги. Праця та дозвілля нероздільно поєднані у такій спільноті, і сполученими зусиллями жителів різних фаланг досягаються чудеса виробничої продуктивності, до штучного створення найбільш сприятливого земного ландшафту. Це буде виконано робітничими арміями, які прийдуть на зміну військовим арміям, що існують у цивілізації [3, р. 14-16, 257].

Іншим збігом між теоріями Фурьє та Овена є те, що обидва мислителі переймаються суспільствами, що ведуть переважно аграрний спосіб життя. Може здатись дивним, що індустріаліст Овен, який доклав стільки зусиль для успіху своїх промислових підприємств, заперечить очевидність того напрямку, якого набула індустріалізована цивілізація XIX століття. Проте він уявляв організацію своїх суспільств головним чином як зайнятих аграрним виробництвом, хоча промислове виробництво там також здійснювалось. Такі суспільства мали би колективну власність та існували переважно автономно, тобто споживаючи продукцію власного виробництва згідно зі своїми власними потребами, орієнтуючись на спільні потреби понад індивідуальними. Овен передбачав імпорт та експорт залишкової продукції з огляду на вимоги спільноти, а не на економічну вигоду. Належний розподіл населення територією

держави та заперечення індивідуальних інтересів мали на меті підвищення рівня життя робочого населення [9, р. 264-274]. Його промислова діяльність у селищі Нью Ланарк показала можливість застосування раціонального управління у виробництві. Поєднуючи кооперацію та освіту робітників, він був здатний підтримувати високий стандарт життя, однак його проект потребував патерналістського підходу. Мануель пише:

Перші експерименти Овена в Нью Ланарку посилили дисципліну, покращили продуктивність і зкувало спільноти зі скупчень людей. До економічних складових впорядкованої фабричної системи він додав голос розуму, який, як кажуть, слугував переконливим провідником для спільноти Нью Ланарку під пильним наглядом Овена, але втрачав свою дієвість, коли філантроп відвертає очі. [8, р. 679]

Водночас його спроби заснувати утопічні суспільства в Америці зазнали поразки [8, р. 678]. У будь-якому разі, починаючи з років його промислової діяльності під час Наполеонівських війн і по його пізні прото-комуністичні експерименти підхід Овена до суспільної зміни залишався сталим. Він твердо стояв на необхідності поступового, реформістського перетворення. У «Новому баченні суспільства» він написав:

... найменша зміна, достатня для отримання будь-якого доброго ефекту, повинна бути зроблена в певний час. Справді, якщо це можливо, зміни мають бути настільки поступовими, щоб бути майже непомітними, але завжди досягати постійного прогресу в досягненні бажаних покращень. Завдяки цій процедурі буде досягнутий найшвидший практичний прогрес, оскільки буде усунуто схильність до опору і буде

дано час, щоб послабити силу давно сформованих шкідливих забобонів. Усунення першого зла підготує шлях до усунення другого. Легкість цього буде збільшуватися не в арифметичній, а в геометричній прогресії, доки керівники системи самі не отримають невимовне задоволення від значущості своїх власних справ. [9, р. 36]

Проект Овена, та трохи меншою мірою проект Фур'є, є дуже показовим ще з однієї точки зору. Не маючи серйозної зацікавленості у розв'язанні питання влади, утопічні суспільства більше нагадують приватні підприємства громадян, які лише бажають вести певний спосіб життя далеко від цивілізації, а не політичні проекти. Тому вони здатні продовжувати нехтувати цим питанням. Врешті вони виявляються лише більш масштабними гуртками за інтересами. Експерименти Овена були найбільш успішними саме тому, що вони були приватними економічними підприємствами, які існували всередині існуючої політичної системи. Ці автори могли нескінченно уточнювати деталі свого суспільного устрою, однак вони пропустили ключовий момент, який здатний був зробити їхні проекти дійсно політичними. Навіть якщо їхньою метою було знищення влади, вони потребували зв'язної теорії про владу як таку та про її перехід на безвладність саме політичним шляхом, тобто єдиним доступним у політичному середовищі шляхом.

Хоча Овен був центральною фігурою в історії соціального руху, він також здобув сильну підтримку з боку індустріалістів. Але ця підтримка продовжувалась лише до тих пір, поки його проект прагнув оптимізувати виробництво в рамках існуючої системи. Коли він розробив теорію про те, що держава мусить дати шлях федерації подібних підприємств, він швидко втратив прихильників серед представників вищого світу. Його успіх був також визнанням провалу утопічного соціалізму. Ідеї теорій Овена, Фур'є та Сен-

Симона здатні існувати лише тоді, коли суспільство загалом може бути впевненим у їхньому неутручанні у роботу самого суспільного механізму. Фурьє та Овен навіть були впевнені, що відсутність загрози для влади буде запорукою їхнього успіху. Мануель пише стосовно цього, вказуючи на наслідки їхньої діяльності для двох груп, що їх підтримували:

Овен і Фурьє сподівалися, що їхні нові форми організації виростуть в організмі старої системи, але незалежно від нього, і вони сподівалися, що до них ставитимуться терпимо, оскільки вони не будуть загрожувати жодному існуючому уряду. Вони мали спільну прихильність до миру, поступовості та відмови від революції. Оскільки вони не підривали порядок, вони не бачили причин для втручання уряду, і Оуен справді читав лекції про свою комунальну систему перед найменш вірогідною аудиторією, включаючи Президента та Конгрес Сполучених Штатів. Послідовникам Фурьє в ікарійському русі не так пощастило: їх переслідувала французька поліція, яка була в страху перед громадськими заворушеннями та революцією та підозрювала, що рух, незважаючи на його протести про ненасильство, був лише прикриттям для небезпечної таємної політичної діяльності. [8, p. 587]

Хоча Мануель не переймається проблемою влади, в останньому реченні він вірно вказує на те, який реальний стосунок існуючі уряди мали до утопічних рухів. Скільки б вони не відвертались від влади, влада стежила за ними пильним оком.

Фурьє відрізнявся від Овена тим, що заперечував християнський аскетизм, який для Овена був запорукою доброго виховання робітників. Для Фурьє такий

підхід був пережитком репресивної цивілізації, проти якої була спрямована його доктрина. Однак більш важливий його погляд на суспільну зміну. Він критикує послідовні етапи революції, результатом яких був компроміс уряду з комерційним класом, згідно з яким останній набув свободи роботи як йому заманеться. Революція була нездатна протистояти цивілізації, оскільки вела боротьбу на умовах, які диктувала остання. Вона призвела до неврівноваженого накопичення ресурсів буржуазією, і така діяльність стала принциповою рисою післяреволюційного суспільства. Спекуляція на товарах вражала навіть такі ключові ресурси, як зерно, тобто повторилась та сама проблема, яка існувала ще до знищення старого режиму, з її кризою цін на всезагальним дефіцитом [3, р. 354-365].

Теорія Фур'є побудована на погляді на історію, згідно з яким людство, попри усі його помилки, поступово просувається до такої суспільної організації («аграрна асоціація»), яка відповідає Божому задуму. В одному місці він говорить про «велику подію» [3, р. 23], якою погрожує всезагальна незадоволеність цивілізацією. Але він переконаний, що цивілізації можливо покласти кінець «без політичних ривків або наукових зусиль, а чисто внутрішньою операцією» [3, р. 186]. Жодна політична теорія, запропонована понині, не була задовільною для створення суспільної гармонії.

Зіткнувшись з проблемою влади, утопісти знаходили неполітичні, журналістичні, обхідні рішення. Рішення Овена та Фур'є покладались на створення майже самодостатніх комун всередині існуючого порядку. Як і у випадках інших соціалістів, вони розповсюджували свої ідеї переважно за допомогою пропаганди та викладання, але вони ніколи не мали наміру встановити владу. Вони завжди уникали дисципліни, яка потребувала б теорії суверенітету. Якщо б вони вдалися до такого поняття, це зрадило б їхню абстрактну відмову від влади над людьми. Вони заздалегідь вважають владу

чимось архаїчним, позбавляючи себе засобів для досягнення своїх цілей, і таким чином приходять до ситуації без вирішення, намагаючись заручитися народною підтримкою в той чи інший спосіб, але вони ніколи не наважуються застосувати дійсно діючий засіб. Утопічний соціалізм є уроком у розвитку філософських систем, оскільки утопізм припиняє вкорінене у реальності мислення та втрачає здатність відрізнити можливе від реального. Він відкидає концепцію, яка має бути центральною для всього політичного мислення – концепцію авторитету. Вони навіть свідомо намагаються придушити саме політичне, але забувають, що політичне залишається реальним у самій системі, в якій вони живуть, незалежно від того, що для них є бажаним.

Незалежно від того, що на їхню думку має статись у майбутньому, політична реальність з її постійною можливістю насилля вже нависає над ними. У цьому також урок Карла Шміта. Утопічний градуалізм є лише абстрактною можливістю, оскільки утопісти постійно позбавляють себе можливості фактично покласти край соціальному порядку, який вони вважають небажаним. Вони не створюють реального поділу на друга та ворога, нехтуючи суверенною владою всередині держави, залишаючи себе повністю на милість своїх ворогів та фактично визнаючи існуючу владу легітимною. Вони самі налаштовують себе проти власної теорії. Мануель пише стосовно Фурьє:

На практиці великі невротики не можуть дотримуватися своїх абсолютистських намірів. Проголошуючи неподільність істини фалангової системи на відміну від сучасних ілюзій, Фурьє намагався зачарувати людей новим порядком методами, схожими на те, як дітей приманюють цукерками. ... Фурьє часто намагався видати свою повну переоцінку моралі та суспільства за звичайну «промислову реформу». Він ніби сподівався запровадити фаланги і привести людство до

гармонії, поки воно не підозрює про те, що відбувається. Його мета була зрозумілою – не викликати або майже не викликати політичних і релігійних суперечок, водночас перевертаючи світ з ніг на голову. [8, р. 646]

У одній з його статей Фур'є стверджує, що він переймається лише промисловою реформою (хоча його теорія обертається навколо «аграрної асоціації» [3, р. 8]). Він поділяє з іншими утопістами нездатність визнати, що політичне перетворення, яке насправді є метою будь-якого суспільного перетворення, вимагає політичної діяльності. Реформи в інших аспектах суспільного життя не здатні нейтралізувати реальність політики, яка постійно тяжіє над реформістом.

6. Поява влади та її регресія в Етьєна Кабе

Етьєн Кабе був одним із пізніших утопістів. Він народився у 1788 році та не видав жодної книги до 1832 року. Його «Подорож в Ікарію» була написана та видана у 1840 році, у другій половині Липневої монархії, тож він мав достатньо часу, щоб усвідомити ті помилки, які допустили його попередники, які були настільки близькими в часі до подій, на які відповідали. Можливо, саме завдяки цьому він відрізняється від них у центральному моменті та дає цьому дослідженню цінний приклад утопічної теорії, яка добре розуміє роль влади у перетворенні одного суспільного ладу на інший.

Кабе поділяв велику частину поглядів, яких дотримувались його попередники. Так само, як Сен-Симон та Овен, він наполягав на обов'язку працювати та на необхідності наукового регулювання суспільством, включаючи державний контроль над виробництвом та освітою, покращення умов життя робітників тощо. Він також не дав точної моделі для суспільства, стверджуючи, що «... спільнота [*la Communauté*], як і монархія, як і республіка, як і сенат, підлягає нескінченній кількості різних шляхів організації» [1, р. iv]. Для цього дослідження більш значущим історична частина «Подорожі в Ікарію», де йдеться про те, як старий, повністю незадовільний суспільний порядок, був перетворений на нове суспільство.

Це відбулось завдяки Ікару, політичному лідеру, який нагадує водночас Наполеона та самого Кабе. Суспільне перетворення відбулось завдяки повстанню, яке супроводжувалось «відміною Конституції та та узурпацією абсолютної влади» [1, р. 336]. Ікар приймає титул «Диктатора», який тим не менш править за принципом популярного суверенітету [1, р. 337]. Цей фрагмент тексту містить поняття, що цілком відповідають як класичній, так і сучасній теорії суверенітету. Кабе пише трохи пізніше: «*Icar désirait la paix, afin de pouvoir se consacrer exclusivement a l'exécution de son grand dessein*» [1, р. 351]. Ікар

протиставляє себе та своїх прихильників аристократичному уряду. Його спосіб протидії існуючому порядку є військовим, і полягає у запереченні правової основи, на якій покоїться аристократична суспільна організація. Його армія уявляє собою політичну силу, тобто підкріплений авторитетом колектив, який виходить у своїй опозиції на етап можливості реального знищення однієї сторони іншою.

На жаль, політичне життя в Ікарії вичерпується успішним повстанням. Ікар дає ряд промов [1, р. 336-357], у яких він завіщає громадянам майбутнього суспільства майже ту саму утопію, яку знаходимо у працях Сен-Симона та Овена. Він відмовляється від довічного титула диктатора або навіть президента, «кажучи, що народ має привчати себе керувати своїми справами власноруч» [1, р. 358]. Суспільство демілітаризується та створює апарат репрезентації, у якому кожна комуна надсилає двох делегатів до загального нарадного органу. Відтоді повторюється те саме, що Сен-Симон розумів під суспільним «управлінням», хоча Кабе застосовує поняття «держави» та «врядування». В Ікарії навіть одяг та їжа припиняють бути предметом вільного вибору, оскільки рішення про ці речі приймають спеціальні відомства, владу яких також наврядчи можна назвати деспотичною, оскільки все врядування підвергається владі всезагальних раціональних принципів. Вважаючи, що отримання суспільної влади раціональним вождем є достатньою гарантією успіху майбутнього суспільства, Кабе відмовляється від політичного врядування на користь безсилового та надто оптимістичного раціоналізму.

Висновки

Як їхні попередники, так і їхні наступники розробили теорії влади, політичного управління та законодавства. Утопісти були реакційними щодо Французької революції, вважали її насильство мерзотою та вираженням ірраціональності та жорстокості. Усі три автори цілком однозначні про це жорстокість під час Революції, але не пропонують кращого вирішення проблеми зміни влади в рамках тих умов, які дійсно існували у суспільстві.

Революція, яку підтримували утопісти, була революцією 1789. Вони одностайно заперечували якобінство та пряму демократію. Ідея класової рівності була просто неактуальною для них, оскільки вони вбачали корінь суспільного розпаду у чомусь зовсім іншому. Фракційний поділ суспільства та анархія під час терору, придушення санкюлотами Жиронди та їхні вимоги прямої демократії були знаками того ірраціонального елемента у суспільному житті, який вони прагнули знищити. Їхня ворожість до Наполеона була мотивована саме тим, що ця спонтанність суспільства була рішуче легітимізована імператором, і це відбулось водночас із легітимізацією для широкого населення цього архаїчного способу правління.

Утопісти писали свої роботи тоді, коли Європа починала втомлюватись від революційних змін влади. Французька революція 1789 року дала буржуазії владу. На початкових етапах це відбувалось конституційним шляхом з метою встановлення ліберальної монархії, і ця модель була найближчою до утопістського духу. Подальше жорстоке та войовниче захоплення влади та встановлення Республіки заслужили собі назву буржуазної революції, знищивши абсолютизм та його атрибути, але потребували деспотичного втручання задля забезпечення їхніх результатів. Утопісти бажали вирішити проблеми періодів Імперії та Ресторації, повністю реформувавши суспільство, але зробити це, не вдаючись до революційних методів. Якщо Французька

революція 1793 року була буржуазною революцією, то утопісти були буржуазними контрреволюціонерами. Після їхнього провалу їхні наступники усвідомили необхідність теорії влади та висунули теорію пролетарської влади, що мусить бути здобута революційним способом. Не беручи до уваги достоїнства та вади наукового соціалізму, необхідно визнати його перевагу над утопічним соціалізмом у їхньому визнанні того, що утопічний реформізм за необхідності заводить у глухий кут.

У Гобса нестримані бажання природного стану призводять до нескінченного циклу конкуренції та руйнування, якому може покласти край лише штучний закон, встановлений сувереном. Справедливість є неприродною річчю, її неможливо вивести з неопосередкованих людських стосунків, і умова справедливості вимагає пригнічення певних природних схильностей, як бажання вигоди за рахунок іншого. Бажання справедливості, і, більш загально кажучи, миру, походить від природної пристрасті, якою є страх смерті. Страх смерті – це пристрасть, яка, за його словами, схиляє людей до миру, це головна причина співдружності.

Пристрасті сильніші за розум і потребують ще сильнішої влади, щоб їх стримати. Суверен задовольняє найосновніше людське бажання – жити, яке водночас є найбільш формальною пристрастю, оскільки вона повністю позбавлена позитивної мети. Цього бажання продовжувати життя можна досягти завдяки спільній діяльності у громадянському суспільстві.

Але мир, який є станом, можливим лише в громадянському суспільстві, розглядається лише як негативне поняття, як відсутність війни. Дорога, якою йде природна людина, щоб досягти миру, визначається негативно, як і сам мир. Таким чином, утворення суверенітету є абсолютно нейтральним, безстороннім процесом, і сам суверенітет включає в себе пороки наразок рабства або феодалізму лише випадково, а не за визначенням.

Гобс, як і Шміт, створив теорію, яка є водночас дескриптивною та приписовою, а тому нейтральною та упередженою, тому що вона формально окреслює суверенітет, але метою самого висунення теорії є відновлення нормальності, того, що відповідає вимогам життя як такого в усій його ірраціональності. Вона є аналітичною, але водночас повчальною для свого читача, оскільки показує, яким чином утворюється політичне суспільство і чого вимагає життя у ньому. При виконанні вимоги суверенітету стає можливим суспільне життя *постійного політичного утворення*, якої б форми не набуло таке життя. Мислителі епохи Просвітництва знехтували традицією Гобса на користь політичного та правового раціоналізму, який надто сильно покладається на те, що ще належить довести, на можливість «чистої дошки». Ця уявна можливість знову та знову з'являється в утопічній думці в її прагненні почати заново, не докладаючи зусиль до того, що реально позбутись старого. Вони досягти цього, просто продумавши суспільний порядок та знищивши його аргументами. Ця стратегія була прийнята ще до того, як її навіть випробували, і, здається, забувається, що існуючий порядок як такий протистоїть їй, захищає себе від неї, і щоб зламати цей захист, потрібні саме його власні стратегії, тобто стратегії політичної влади.

Утопічна мета завжди полягає в тому, щоб виправити всі помилки, встановити досконалий порядок там, де влада більше не буде потрібна, тому що нагода її застосувати навіть не випадає. Влада просто стає непотрібною. Але, як визнавали більш серйозні теоретики влади, серед яких були пізніші соціалістичні мислителі, бажаний стан – це не стан досконалості. Натомість це умова миру, яка розглядається в найзагальнішому плані, прагнучи відвернути війну та розбрат, а не усунути їх, навіть теоретично. Це не має нічого спільного з песимізмом проти оптимізму. Суверенітет як політична концепція була розроблена людьми, які були просто більш відповідальними, тими, хто не міг

дозволити собі будувати повітряні замки через свій реальний досвід управління людськими справами. Справжні життя тяжіли над ними, і вони прагнули зробити найкраще з того, що мали. Утопісти ніколи не мали досвід панування або залучення до політичних справ, ніколи навіть не наближалися до уряду. Ступінь їх впливу на інших вичерпувалась науковим управлінням виробництвом, як у випадку Овена. Вони хотіли зробити це принципом соціальної організації, цілком наукової гармонії. З точки зору утопічного соціалізму, їхні політичні попередники були деспотичними та ірраціональними, але насправді утопізм був найбільш ірраціональною з усіх теорій. Мета реальної політики полягала не в тому, щоб задовольнити винятково правлячу касту, як стверджували її вороги, але вона також не полягала в тому, щоб задовольнити всіх повністю. Вона повинна була зробити задоволення як таке можливим.

Утопісти працюють на основі припущення, що основа досконалого суспільного життя, повністю відірваного від реальних суспільних обставин XIX століття, створиться так само просто, як клацнути пальцями. Від моменту створення такої основи у їхній концепції управлінці суспільства мають перейматись максимізацією задоволення потреб або пристрастей. Вони відкидають традиційні теорії суверенітету та його суспільних функцій, серед яких збереження політичної одиниці завдяки суверенному рішенню, яке покоїться на володінні владою за рахунок обмеження влади індивідів, а також заплющують очі на реальність існуючих владних відносин, що вже здійснюють цю функцію у суспільстві. Навіть Кабе, який ідолізував Наполеона, категорично відкидає будь-який ірраціоналізм у суспільному житті, ставлячи тотальний науковий порядок на місце влади. Утопісти зводять задачі керівництва суспільством до раціонального управління, але не можуть узгодити свої проекти з ірраціональною природою політики як вона вже існує. Це лише показує, що з самого початку утопізм є теорією, яка базується на тупикових припущеннях.

Утопізм Сен-Симона, Овена, Фур'є та Кабе, результат наївного оптимізму, повністю заслуговує свого прикметника.

Список використаної літератури

1. Cabet, E. Voyage en Icarie. / Cabet, E. Paris: Bureau du Populaire, 1848. viii, 600 p.
2. Engels, F. Socialism: Utopian and Scientific. / Engels, F. London & NY: Swan Sonnenschein & Co.; Charles Scribner's Sons, 1892. xxxix, 117 p.
3. Fourier, C. Oeuvres completes de Charles Fourier : en 6 tomes. Théorie des quatre mouvements et des destinées générales. Prospectus et annonce de la découverte. / Fourier, C. Paris: Bureaux de la Phalange, 1841. T. 1er. xxxvi, 534 p.
4. Furet, F. Revolutionary France. / Furet, F. Oxford & Cambridge: Blackwell, 1992. x, 630 p.
5. Gay, P. The Party of Humanity. NY: Alfred A. Knopf, 1964. xi, 289, ix p.
6. Hobbes, T. De Cive: the English version. / Hobbes, T. Oxford: Clarendon Press, 1987. xiv, 299 p. [Посилання дані згідно з поділом на розділи]
7. Hobbes, T. Leviathan. / Hobbes, T. Oxford University Press, 1998. lv, 508 p. [Посилання дані згідно з поділом на розділи]
8. Manuel, F. E.. Utopian Thought in the Western World. / Manuel, F. E., Manuel, F. P. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1997. vi, 896 p.
9. Owen, R. A New View of Society and Other Writings. / Owen, R. London & NY: J. M. Dent & Sons Ltd.; E. P. Dutton & Co. Inc., 1927. xix, 298 p.
10. Saint-Simon, C. H. De la réorganisation de la société européenne, ou De la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale. / Saint-Simon, C. H., Thierry, A. Paris: A. Égron, Delaunay, 1814. 112 p.
11. Saint-Simon, C. H.. Le Politique. Paris: au Naufragé de la Méduse, chez Corréard, 1819. / Saint-Simon, C. H., Thierry, A. xxvii, 54, 521 p.
12. Saint-Simon, C. H. L'industrie ou Discussions politiques, morales et philosophiques dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et

- indépendans : en 2 tomes. / Saint-Simon, C. H. Paris : au bureau de l'administration, 1817. T. 2e. 346 p.
13. Saint-Simon, C. H. Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains. / Saint-Simon, C. H. S.l.: S.n., 1803. 103 p.
14. Schmitt, C. Political Theology. / Schmitt, C. Chicago & London: University of Chicago Press, 2005. lii, 70 p.
15. Schmitt, C. The Concept of the Political. / Schmitt, C. Chicago & London: University of Chicago Press, 2007. xxxi, 126 p.
16. Sieyès, E.-J. Vues sur les moyens d'exécution dont les représentants de la France pourront disposer en 1789. / Sieyès, E.-J. S.l.: S.n., 1789. vi, 161 p.
17. Sombart, W. Socialism and the Social Movement. / Sombart, W. ; trans. by Epstein, M. London & NY: J. M. Dent & Co.; E. P. Dutton & Co, 1909. 319 p.